

Чернишова Г.С.

мистецтвознавець, викладач

ВДПУ ім. М. Коцюбинського

СВЯТИТЕЛЬ ІОАНН ЗЛАТОУСТ ПРО ЛЮДСЬКУ ГІДНІСТЬ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЛИСТУВАННЯ З ДИЯКОНІСОЮ ОЛІМПІАДОЮ)

Предметом дослідження автора є листи славетного святителя Іоанна Златоуста, одного з вселенських отців Церкви. Основний акцент зроблено на розумінні й трактуванні великим християнським учителем такої визначальної моральної якості людини, як гідність. На основі широкого цитування автор показує, що листи, написані до дияконіси Олімпіади (духовної доньки св.Іоанна Златоуста) в IV столітті мають величезне виховне значення сьогодні.

The author investigates into the letters of the famous Saint John Zlatoust, one of the fathers of the Church. Much attention is paid to the proper understanding of the great Christian teacher of such profound moral trait as dignity. On the basis of many citations the author proves that the letters written to Olympiad, the spiritual daughter of Saint John Zlatoust, in IV century have a great moral importance nowadays.

Вплив творчості святителя Іоанна Златоуста і самої його особистості на становлення християнського світогляду неоціненний. Праці святителя порівнюють з родовищем, що містить всю суму богословського знання у його безпосередній цілісності й чистоті, робота ж наступних поколінь полягає у добуванні з цього багатющого родовища скарбів для піднесення і прикрашення духовного життя [1, 5].

Доробок святителя нараховує десятки творів, у яких можна знайти повні відповіді на виклики часу. Особливість стилю св. Іоанна Златоуста полягає в тому, що багатство думки поєднується з високим красномовством, надзвичайною культурою слова, яка виявляє себе в ясності, простоті, природності, у психологічній адаптації змісту і тону до духовного стану людини.

Свідоцтвом високої духовної зрілості наших предків є особлива любов до св. Іоанна Златоуста, його надзвичайне шанування. З давніх часів слово Златоуста сприймалося як жива проповідь Євангелія. Не випадково його твори почали перекладатися з грецької одними з перших ще на самому початку виникнення слов'янської писемності. На основі ранніх перекладів з'являлися

чисельні «Златоструї», «Ізмарагди», «Маргарити», – рукописні збірки, до яких входили уривки високоморального звучання, взяті з різних праць святителя.

Вперше у друкованому вигляді найбільш повне зібрання його праць вийшло у Києво-Печерській лаврі у XVII ст. Цьому передували збірки, видані протягом XVI-XVII ст. у Західній Європі грецькою і латиною, зокрема, багатотомники Коммеліна, Савілія, Дудея, братів Морелів, Монфокона, що вказувало на підвищений інтерес до творів святителя.

У XIX ст. абатом Мінем було укладено й видано повне тринадцятитомне зібрання творів св. Іоанна, яке було покладено в основу російського перекладу того ж століття, що став базовим для подальших видань. Українською мовою твори св. Іоанна Златоуста перекладені фрагментарно у надзвичайно малому об'ємі.

Свої сили святитель зосередив на проповіді любові до Бога і ближнього. Саме любов сповнювала усі його слова та дії. Протягом століть вони оздоровлюють людське серце, пом'якшують характер, впливають на ушляхетнення намірів і становлення почуття гідності.

Гідний походить від старослов'янського «годъство» (благочестя, мужність, сила). Гідна людина та, котра живе у злагоді з Богом, тобто – божа людина. Вона мужньо приймає життя і вважає, що воно складається відповідно до Промислу Божого. Св. Нестор у Київському літописі вказує: людина є достойною, коли смиренно стоїть перед Богом і не протиставляє себе Йому.

Особливе місце у творчості св. Іоанна Златоуста займає епістолярна спадщина, зокрема, листування з Олімпіадою, в житті якої архіпастир брав значну участь. У 17 листах до однієї з найбагатших та найіменитіших жінок імперії, яка рано овдовіла, стала дияконісою і присвятила усе своє життя служінню Богові і ближнім, розкриваються погляди святителя на зміст людської гідності, на смисл даних Богом випробувань, на цінність нагороди за вірність Йому. Златоуст, надсилаючи листи із заслання, пояснював причини й обставини заколоту проти нього і просив захистити та підтримати не його особисто, але закони та правила життя Церкви заради подолання розколу.

Він надихав Олімпіаду, а разом з нею й інших збентежених, розгублених людей словами та образами з Євангелія, прикладами з життя Христа, Богородиці, апостолів, святих подвижників, праведників, розкривав згубність того настрою печалі й відчаю, що охопив їх і вказував на внутрішні духовні сили для смиренного (бо тільки таке є богоподібним) перенесення скорботи. Любов, лагідність, надзвичайна тактовність, сердечність, делікатність і,

водночас, тверда віра, сила волі, непохитність і тверезість духу у відстоюванні Правди та Істини висвітлюють характер самого проповідника, любові, рівень його моральної гідності.

Уже в першому листі Златоуст пояснював: «Хочу вилікувати рану твого відчаю і розвіяти думки, які збирають цю мару скорботи» (тут і далі переклад автора статті) [2, 594].

Користуючись мовою образів, символів, алегорій св. Іоанн масштабно зображував тогочасні події в Церкві: «Ми бачимо, що море бурхливо здіймається від самого дна; одні моряки плавають на поверхні води мертві, інші пішли на дно; корабельні дошки розв'язуються, вітрила рвуться, щогли ламаються, весла випали з рук гребців, провідники сидять і замість керма на палубі обіймають коліна і лише голосять, гучно кричать, плачуть, нарікають на безвихідь; вони не бачать ні неба, ні моря, а звідусіль тільки глибоку нескінченну жахливу темряву, яка не дає змоги помічати навіть ближніх, чути гуркітливе клекотіння хвиль; а морські звірі звідусіль поцілюють у пловців» [2, 594].

Малюючи таку страшну картину, святитель говорив, що найстрашніша загроза для людини – це не підступність, ненависть, несправедливість, звинувачення, зрада, і навіть війна проти неї всього всесвіту, а лише особистий гріх, «все решта – байка». Якими б не були скорботи, вони тимчасові і мають відношення лише до смертного тіла, душі ж не шкодять.

Наводячи слова апостола Павла про миттєвість видимого, маловартість реальних радощів та мук, святитель показував безпідставність страху перед дійсністю, що подібна до швидкоплинних річкових потоків. Він також нагадував слова пророка Мойсея, який усе людське щастя порівнював навіть не з травою, а з квітом трави, настільки воно мінливе й недовготривале.

Златоуст радив Олімпіаді гідно сприймати нещастя, а саме – як зношений одяг, або як вовну, поїджену міллю. Він переконував дияконісу не бентежитися через власні проблеми. «Перестань кликати на допомогу то одного, то іншого, гнатися за тінями (а саме такою і є людська допомога), але звертайся постійно до Ісуса...й усі напасті відійдуть в одну мить. Якщо ж біди не скінчаться, то такий вже у Бога звичай: не одразу відхиляти небезпеку, а тоді, коли вона сягне останньої межі...коли ворогуючі вилляють усю свою злість, – тоді, нарешті, все одразу змінити на стан тиші й здійснити неочікувані переміни на благо людини»[2, 594-595].

Святитель просить адресата не впадати у надмірну скорботу, адже вона призводить до розпачу: «Коли ти почувеш, що одна з церков занепала, а інша

хитається, третю заливають хижі хвилі, інша пережила невинуваті біди, одна взяла вовка замість пастиря, друга морського розбійника замість керманіча, третя – ката замість лікаря, то страждай, адже цього неможливо пережити без болю, проте страждай так, щоб туга не переходила межі... надмірна скорбота не є необхідною і не є небезпечною, а навпаки, дуже шкідлива» [2, 603].

Долати стан відчаю Златоуст радив роздумами про День Страшного Суду, коли прийде Син Господній і навіть сили небесні, які не знають гріха, порушаться (Мф. 24, 29) та здригнуться від страху, спостерігаючи Суд над усім людським родом. Отже, тузі потрібно протиставити страх Божий, він є для людини зброєю у боротьбі зі злом, чинником справжнього духовного життя, притаманного людині гідній. Поряд з цим, говорив св. Іоанн, про те, дуже важливо подумки уявляти Божі нагороди за добродетель, вони перевершують і слово і розум.

Златоуст звертався до обставин життя самої дияконіси і без тіні улещання аналізував притаманні їй християнські чесноти. Цінними якостями Олімпіади святитель вважав постійне творення милостині, смиренне перенесення великих страждань, терпіння, утримання в їжі та сні, безпристрасність, любов, але насамперед – дівство. Св. Іоанн посилається тут на апостола Павла, котрий дівою називав не ту, яка не знає шлюбу і чоловіка, а ту, яка «про речі Господні клопочеться, щоб бути святою і тілом і духом» [1 Кор. 7, 34].

Темі тілесного утримання приділяється всебічна увага. Навіть у дрібницях Златоуст вбачав виявлення істинних схильностей і намірів душі: «Спробую показати лева по кігтю, сказавши декілька слів... про одяг... Напевно, це найменша з чеснот, однак коли б хтось дослідив її ретельно, то вгледів би, наскільки вона значуща й потребує душі мудрої, що зневажає усе побутове і прагне до самого неба» [2, 609].

Святитель нагадував слова пророка Ісайї, через якого Бог говорив про покарання дочок Сіона за їхнє захоплення прикрасами, вишуканими, багатими строями, укладанням та плетінням волосся, пахощами тощо. Чому? Що в тому недоброго?

Златоуст пояснював, що любов до мирського життя породжує хтивість – небезпечну хворобу, доказ розбещеного розуму, причину втрати гідності. Подолати її надзвичайно важко, вона схожа на скаженого постійно нападаючого собаку, або на розлючене море, готове у будь яку мить поглинути людину. Однак, керуючись мудрим розумом, борючись з

природною пристрастю та приборкуючи вогонь бажань, що спалюють і душу і плоть, можна вже в смертному тілі набувати зачатків воскресіння [2, 610].

Подвиг дівства має своєрідний вираз і в одязі. Святитель підкреслював, що декотрі з тих, хто став на шлях утримання, не побороти пристрасті до вишуканості, намагаючись завдяки простому одягу перевершити розкішно вбраних, і у такий спосіб видаватися кращими за них. Златоуст наголошував на гріховності й згубності такого не безневинного бажання, яке веде у глибоке провалля.

На його думку, найвищої пошани заслуговує притаманна Олімпіаді відсутність позування, всілякого фантазування, штучності, неприродності в одязі, взутті, в ході, рухах. Невимовна простота та стриманість, наче фарби благочестя, ззовні зображають мудрість душі, подолання тяжкого гріха.

Далі святитель радив дияконісі, з одного боку, щораз згадувати свої справжні подвиги (терпіння, молитви, утримання, милостині, гостинності тощо), бо роздуми про свою любов до тих, хто потребував уваги, захисту, допомоги і отримав її від нас, пробуджують надію на майбутні нагороди. З іншого, – він говорив про необхідність замислюватися над покаранням порушників Божих заповідей. Так само, як Лазар бачив палаючого у полум'ї багача (Лк. 17, 2, 3), так і Олімпіада бачитиме кару тих, хто називаючи себе християнами, через свої беззаконні дії (руйнування церков, розколи, катування голодом ченців та праведників, знуцання над вірними, зневагу до страждених і беззахисних), «зробили смішними і для іудеїв і для еллінів те страшне вчення, сповнене святості, яке є гідним Того, Хто його дав» [2, 612].

Олімпіада була духовним чадом святителя, утруднення в спілкуванні з ним, спричинені жахливими обставинами, переслідуваннями й гоніннями на нього, несправедливістю й наругою над усілякими законами приносили їй страшний біль. Златоуст не тільки підбадьорював, але надзвичайно делікатно дякував жінці за прихильність до нього і пошану: «Ти страждаєш...через те, що розлучена з нашою нікчемністю, думаю, що з приводу цього ти постійно плачеш і всім кажеш: не чуємо тієї мови, не насолоджуємося вченням, до якого звикли, і нудимося голодом...не бажанням хліба і не жагою води, але голодом божественного вчення (Ам. 8, 11)» [2, 617].

Святитель просив дияконісу зрозуміти, що все це не даремно, очікування зустрічі принесе велику втіху, ще більше загартує, укріпить у смиренні, посилить почуття вдячності Богові за те, що дав сили спокійно переносити розлуку з дорогою людиною.

Своїми листами св. Іоанн прагнув допомогти Олімпіаді подолати

тривогу і сповнити її постійною радістю: «Це можливо, якщо ти захочеш. Причини радості лежать не у незмінних законах природи, котрі знищити чи змінити для нас неможливо, а у свободних роздумах нашої волі, керувати якими для нас легко» [2, 622]. Дійсно, причина радості зазвичай лежить не стільки в природі обставин, скільки в розумі людей.

Златоуст спонукав Олімпіаду всіма силами боротися з тими помислами, які призводять до неспокою, до внутрішньої бурі чи апатії і в результаті породжують почуття нудьги. Це тяжка невиразна мука, гірша за будь-яку кару; вона, подібна до смертоносного хробака або до молі, яка, торкаючись не лише плоті, але й самої душі, поїдає кістки та розум... «Вона постійний кат, котрий розтинає не ребра, а силу душі, нескінченна ніч, постійний морок, буря, ураган, таємний жар, спалюючий сильніше за всіяке полум'я, війна без замирення, хвороба, що затемнює зір» [2, 623].

Яка точна й яскрава характеристика дуже важкого для подолання стану, що в сучасних термінах має назву депресивного. І сонце, і світле повітря ніби обтяжують тих, хто занурився у нього: «... знайде сонце для них в полудень (Ам. 8, 9), не тому, що світило сховається...а тому, що душа, яка втратила надію, у найсвітліший час дня, уявляє собі ніч. Насправді ж, не такий великий морок ночі, як та велика ніч відчаю, вона приходить не за законом природи, а через запаморочення думок, ця ніч якась страшна й нестерпна, з суворим виглядом, жорстокіша за будь-якого тирана, непідвладна жодному, хто намагається боротися з нею, але завжди полонить душу міцніше за алмаз, якщо та не володіє великою мудрістю» [2, 624].

Що розумів під мудрістю Златоуст? Надія на Бога, віра у Його спасительну любов становлять основу мудрості душі. Допомога й наставництво духівника є підтримкою для душі у її боротьбі; Святе Письмо, образи та приклади якого потрібно постійно тримати в умі, – вказують правильний шлях; Церква – місце, де лікують рани душі і відновлюють сили для подолання перешкод. Своїми стражданнями під час такої боротьби людина заслуговує на не менші (а іноді й на більші) нагороди, ніж за благочестиві, добродійні вчинки. Під час такої боротьби людина пізнає в самій собі міру своєї гідності.

Беззаперечним доказом подібного є життя багатостраждального Іова, книгу якого постійно цитував св. Іоанн, показуючи навіть деяку вигоду від страждань, які смиренно переносяться перед лицем Божим. Перевершуючи себе саму, і тим самим, дійсно уподібнюючись Богові, стаючи вже не Його рабом, а другом і сином, людина отримує блага тут, на землі, і, в першу чергу, свободу.

Долати фізичні муки прикутій до ліжка Олімпіаді святитель радив за допомогою досвідченого лікаря, однак, передусім – терпінням: «Для досягнення слави, Олімпіадо, немає нічого вищого за терпіння, особливо у хворобах» [2, 644]. Звертаючись до образу Іова, Златоуст пояснював, що той, лише після ураження тяжкими хворобами і язвами не зміг більше терпіти випробувань і почав шукати смерті, хоча витримав усі попередні нещастя – безпричинну втрату багатства, жахливу загибель дітей.

Подолання смертних фізичних страждань, на думку святителя, є натяком на воскресіння. «Не думай, що бажання смерті тепер позбавлене вини... Чим більші посилаються нам муки, тим дорожчі корони ми здобуваємо, чим довше випалюється золото, тим чистішим воно стає... Здатність благородно переносити всілякі перешкоди є настільки великим благом, що Бог, побачивши чийсь тяжкі гріхи, звільняє від їхнього важкого тягаря... Так страждання плоті слугують увінчанням праведних... і найбільшою очищаючою жертвою для тих, хто згрішив» [2, 646].

Християнський погляд на проблеми здоров'я вирізняється з-поміж інших точок зору. У відповідності до нього – терпіти страждання означає прийняти волю Божу як благо й отримати з того духовну користь – увійти у вічне буття з Богом, прагнути ж позбавитися страждань через прийняття смерті за власним бажанням (самогубство, евтаназія) – піти у небуття. «Отож, не бажай тепер смерті, проте й не нехтуй своїм тілом, тому що і це небезпечно, ретельно піклуйся про себе... і не вимагай для себе самої надмірних і важких випробувань» [2, 648].

Златоуст казав Олімпіаді про необхідність вести постійну боротьбу з людьми, вороже налаштованими і недоброчливими по відношенню до неї. В який спосіб? Упокоренням Богові, адже випробування, які Він попускає, в кінцевому результаті йдуть на благо: «лиходійність ворогів укріплює... терпіння. Такою є природа мучеництва; тих, хто смиренно й благородно переносить його, воно вивищує над нещастями... і навчає нехтувати злою підступністю» [2, 650]. Потрібно пробуджувати в душах усіх інших потребу в такій боротьбі: «набирай (їх) у свої бойові лави, аби тебе було подвійно увінчано за те, що сама терпиш, і за те, що інших спонукаєш до того ж; лагідно переконуй їх переносити все й не зважати на тіні, не перейматися обманом сновидінь, переступати через бруд, і зовсім не говорити про дим, не думати, що павутиння обтяжує і бігти геть від трави, що гниє. А саме всім цим... і є марнота людського благополуччя» [2, 651].

Святитель був щасливий, отримавши звістки про маленькі духовні перемоги Олімпіади: «я в захваті від радості, не відчуваю ні справжньої

самотності, ні решти негараздів, тішуся твоєю величчю духу і постійними здобутками, не заради тебе тільки, але й заради того великого і багатолюдного міста, для якого ти стала наче башта і гавань, і стіни... Своїми стражданнями навчаючи ту й іншу стат'ю... мужньо виходити на боротьбу і легко переносити труднощі, породжені подібними подвигами» [2, 654].

Св. Іоанн показував у загальному масштабі зміст і значення поведінки непохитної християнки, яка навіть не виходячи зі спальні свого маленького будиночка, і, відповідно, не буваючи у центрі міста, на площах, потужно впливала на людей. Златоуст називав дух Олімпіади полуднем серед глибокої ночі зла, він вважав, що її кораблю, який з великою легкістю пливе серед хижого бурхливого моря під вітрилами терпіння, нічого не загрожує: ні підводні рифи, ні люті звірі, ні темрява. «У тебе є знання – вище за всіляку бурю, сила любомудрої душі – краща за численне військо, сильніша за башти й стіни...твоя зброя піднесла тебе над примусами природи, знищила їхню владу і їхню міць» [2, 655].

Здатність благочестиво жити обумовлена не віком і не тілом, а лише однією тільки душею і волею. Прояви благочестя завжди дивують в часи, коли більшість людей ними нехтує. Під час переслідувань «іоанітів» Олімпіада зазнала великих втрат – її було вигнано з батьківщини, з власного дому, відірвано від друзів та рідних. Надзвичайно тендітна, тілесно вразлива вона тяжко хворіла на чужині, однак зусиллями волі поповнювала з надлишком те, чого не діставало від природи. При цьому жінка за все це славила Бога. «Зібрана тобою скарбниця недосяжна і вистраждана, гідність незмінна, вона безкінечна, на неї не впливають ні труднощі обставин, ні підступність людей, ні нападіння демонів, ні сама смерть» [2, 657].

Переживаючи небезпеку і розповідаючи у своїх останніх листах про страшні переслідування, підступність, жорстокість, Златоуст пише, що остаточно перестав ображатися за заподіяне йому зло, і це фізично укріпило його. Він звертався до дияконіси з проханнями: «...усе, що від тебе залежить, нехай буде зроблено, і хоча б усе стало з ніг на голову, ти виконуй свій обов'язок... Не варто турбуватися, що багато усюди війн і смут, і тривоги, навпаки, можна було б дивуватися, якби нічого цього не траплялося. Поєднай працю і небезпеку з благочестям», «доведи до кінця найвеличніший подвиг смиренно перенеси головне випробування (хворобу – Г.Ч.), прославляй за це люблячого Бога» [2, 675-679].

Під впливом особистості Златоуста формувалося світобачення дияконіси Олімпіади, гартувався її характер, вироблялося істинно християнське ставлення до життя. Беззахисна, хвороблива жінка у неймовірно складних

умовах конфронтації з сильними світу цього, втрати всіх земних благ, здоров'я, не зрадила свого вчителя, який відстоював Істину, і допомагав їй віднаходити зв'язок з Живим Богом. Дияконіса Олімпіада залишилася прикладом непохитності віри й вірності, мужності, терпіння, що, власне, й складало її гідність. Протягом століть стоять вони – учитель і учениця неначе скелі в бурхливому морі, яке не може нічого їм заподіяти.

«...До переможця, котрий приніс прекрасний трофей, ніхто не з'являється на допомогу, але тільки для похвали» [2, 677]. Цими словами завершується листування св. Іоанна Златоуста з Олімпіадою, яке дає нам можливість доторкнутися до таємниці розбудови вільної і тому щасливої, прекрасної, гідної людської особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лопухин А. Жизнь и труды Святого Иоанна Златоуста, архиепископа Константинопольского // Св. Иоанн Златоуст. Творения: в 13-ти т. – Свято-Успенская Почаевская Лавра, 2005. – С. 17-98.
2. Святитель Иоанн Златоуст. Творения: в 13-ти т. – Свято-Успенская Почаевская Лавра, 2005. – Т. 3.